

NEAMUL RITUALIC

LUCIA BERDAN

Studiul etnologic al neamului și al comunității, al familiei mari și al celei restrânse trebuie să reînnoiască bazele unor studii comparative între ieri și azi, între Europa și celelalte continente.

(Jacques Le Goff)

Problema discutată în studiul nostru sub titlul generic de *Neamul ritualic* este o problemă de interdisciplinaritate, modalitate științifică de investigație pentru mai multe domenii, care revine în atenție la acest început de secol și de mileniu în avantajul unor cercetări larg cuprinzătoare. Abordăm, așadar, studiul etnologic al neamului și al relațiilor de rudenie stabilite într-o comunitate tradițională, dintr-o perspectivă interdisciplinară, care ne deschide un cadru general pentru a putea dezvolta problemele proprii. Antropologul american Robin Fox, cel care din 1967 s-a ocupat constant de studierea relațiilor de rudenie (cercetări care, după părerea sa, se constituie într-o subdisciplină, *kinship*), recomandă în 1994 ca studiul acestora să se facă și din perspectiva descoperirii unor „modele de inteligibilitate, cu pretenții de universalitate”. El credea că un asemenea studiu trebuie raportat la comunități umane largi și nu izolate, pentru că din astfel de comunități s-au născut și cele mai vechi forme de asociere umană, de la totemism, ca formă de înrudire primitivă de natură magică, la cultul strămoșilor, care a grupat familia în jurul unui altar sacru. Familia era legată de vatra sacră, tatăl fiind oficiantul sacrificiilor, continuatorul strămoșilor. Potrivit credinței străvechi din mitologiile clasice cunoscute, numai tatăl poseda principiul misterios al ființei și numai el transmitea scânteia vieții, considerată a fi de esență sacră și divină. De aceea, cultul domestic se transmitea întotdeauna din bărbat în bărbat, femeile participând la acest cult doar prin intermediul bărbatului (tatălui și soțului). Pe teren românesc, problematica neamului din perspectivă etnologică se găsește tratată în lucrări clasice, pe care specialiștii le cunosc și la care se raportează în studiile lor, precum lucrarea lui Nicolae Constantinescu din 1987, recent reeditată¹.

¹ *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie*, București, Editura Univers, 2000.

Neamul ritualic în context românesc, de la cele mai vechi atestări de rituri și obiceiuri până în zilele noastre, implică străvechi *rituri de denotație*, care corespundeau mentalităților arhaice și care creau relații de rudenie prin sistemul *înrudirii rituale*. Era un sistem de înrudire aproape la fel de puternic ca și cel al înrudirii consangvine sau bazate pe afinitate, care acționa în directă dependență de acestea și care a devenit viabil și s-a perpetuat prin obiceiurile vieții de familie, cele calendaristice sau ale sărbătorilor de peste an. Acest tip special de înrudire avea de la început o conotație magică, pe care obiceiurile o păstrau și o perpetuau (cum fac, de altfel, și astăzi). A existat în societatea tradițională românească, încă de la cele mai vechi forme, după cum observa Traian Herseni în cartea *Forme străvechi de cultură populară românească* (1977), obiceiul de a da nepoților numele mic de botez al moșilor lor. Autorul lega acest obicei de ideea străveche a unui pământ-mamă (*Terra Mater* sau *Tellus Mater*), care dă naștere tuturor ființelor, le hrănește, ele primind, apoi, din nou de la el germenele roditor, ceea ce implică ideea că morții se întorc în pământul matern, unde rodesc din nou, ca orice sămânță, și revin la forme tinere de viață. De aici, credința că generațiile tinere nu fac decât să reîncarneze ființele strămoșilor, de reținut fiind ideea după care *cultul strămoșilor* este o componentă esențială, o coloană vertebrală a culturii noastre tradiționale, care este o cultură întemeietoare. În tradiția de neam românească se observă până astăzi, cu mici excepții datorate conjuncturilor sociale (care creează și în acest domeniu mode), păstrarea principiului masculin în riturile de denotație. Se poate urmări cu ușurință, în harta din studiul Magdalenei Vulpe², preponderența componentei patrilineare în atribuirea numelui după strămoșii masculini ai neamului, mai ales la băieți, virtuali continuatori, prin nume, ai spiței de neam.

Prin instalarea timpurie a creștinismului, vechiul rit de inițiere îmbracă haina cultică a botezului, care reglementează și atribuirea numelui, ca formă de integrare socială și religioasă a noului membru al comunității. Astfel, au devenit importanți, alături de părinți, și nașii de botez ai copilului, ca părinți spirituali (*patres spirituales*). Acest tip de înrudire rituală (pseudoînrudire) trimite la o formă de înrudire spirituală pe care am discutat-o și cu altă ocazie, *înrudirea prin moșire* sau *înrudirea prin moșie*, adică prin *moș-moașă*, ca strămoși ai neamului.

În *Dicționarul de etnologie și antropologie* de Pierre Bonte și Michel Izard, din 1991³, se discută felurile speciale de înrudire în articolul *Pseudoînrudirea*. Aici se pomenește *înrudirea de sânge*, *înrudirea de lapte* și *înrudirea spirituală*, ce desemnează relațiile dintre nași și fini, rezultate în lumea creștină din ritualul botezului. Se face precizarea că această din urmă relație ajunge să îndeplinească funcții multiple, legând grupuri sociale din generație în generație. Pentru zona Balcanilor se face trimitere la Hammel, 1968.

² *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain (d'après l'ALR)*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, t. XI, 1966, nr. 1, p. 47, harta 6.

³ Iași, Editura Polirom, 1999, p. 512–513.

Analiza noastră care urmează se face pe material românesc. După dicționarele de limbă română consultate, de la cele mai vechi (Tiktin, Scriban) până la ediția mai nouă a *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX) și la DLR, *moșie* este un cuvânt format din *moș* + sufixul *-ie* însemnând *avere* moștenită din moși-strămoși, *ocină*, *părinție*, cu valoare de durată, *moștenire veșnică*, adică *transmisă din neam în neam* și, de aici, prin extensie, s-au dezvoltat sensurile *semînție*, *neam*, *populație*, *pământ strămoșesc*, *țară strămoșească*, *baștină*, *patrie*. Lingvistul Ion Coteanu, ocupându-se, în studiile sale, de „doi termeni simbolici: *țară* și *moșie*” (în 1981), era de părere că *moș* însemna nu numai *străbun*, ci desemna și partea de pământ care revenea urmașilor direcți sau indirecti, ceea ce demonstrează continuitatea de stăpânire a pământului. Acest sens îl relevă textele vechi, unde întâlnim formulări de tipul „această moșie este de trei moși”⁴. *Moșii* ca *nași*, problemă de care s-a ocupat, printre alții, și Paul H. Stahl în 1979 și 1993⁵, adaugă relației de consangvinitate existente („străbun”, bătrân dintr-un grup de oameni, înrudiți între ei) nuanța relației spirituale. Altfel spus, moșii erau adevărații inițiatori ai noilor membri ai societății tradiționale, de la naștere până la căsătorie. Apartenența de neam, dictată de regulile rudeniei consangvine sau spirituale, nu înceta nici după moarte, ci se continua prin mulțimea riturilor funerare și a obiceiurilor de cinstire periodică a celor morți, prin cultul strămoșilor.

În cadrul obiceiurilor de naștere, *înrudirea prin moșire*, prin *moașă*, ca officiantă a ceremonialului și totodată și *rudă spirituală*, ca *moașă de neam*, *de moștenire*, *de baștină*, *de ocină*, era o componentă de *structură* a relațiilor de neam, cu încărcătură preponderent rituală. Uneori, moașa putea fi chiar *rudă* prin consangvinitate cu cel moșit (în cazul când era bunica paternă). Henri H. Stahl și Paul H. Stahl numesc acest tip special de înrudire spirituală prin moașă *înrudirea prin moșie*, pentru că *moașa de neam*, împreună cu *moșul* sunt, prin tradiție, și nașii de botez ai copilului, mai cu seamă când acesta este băiat, deci continuatorul de nume și de moșie al neamului. În majoritatea răspunsurilor la capitolul *Naștere* dintr-un *Chestionar etnografic și folcloric general*, care se află în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), se menționează că nașii de cununie trebuie să fie nașii de botez ai băiatului, care erau, de fapt, *moșii de neam* (moșul-moașa). Aceasta este dovada clară că, într-o mentalitate tradițională, acest tip de înrudire rituală se transmite din neam în neam, iar structura patriarhală se păstrează, în linii generale, chiar în condițiile schimbărilor sociale intervenite în decursul istoriei neamului. În această privință, studiile etnologice trebuie coroborate cu cele lingvistice și cu cele genealogice. Se poate observa, din numeroasele răspunsuri primite (cf. AFMB) și analizate de noi, că spița de neam patriliniară are și pe plan ceremonial rolul preponderent pe care îl are în viața socială și istorică a neamului. Prin riturile de denominație (din cadrul obiceiurilor

⁴ Nicolae Constantinescu, *op. cit.*

⁵ Vezi, mai ales, articolul *Moșitul și nășitul. Transmisia lor în cadrul neamului*, în „Revista de etnografie și folclor”, t. 38, nr. 5, 1993.

de naștere) se realizează prima încadrare ceremonială a copilului în grupul de rude căruia îi aparține, în seria de generații ale acestuia. Transferul calității de *moașă de neam* de la *soacră* la *noră* intră în mecanismul înrudirii rituale *prin moșire* și prin *moșie*, nora ocupând exact aceeași poziție pe care cu o generație în urmă a deținut-o propria ei soacră, în timp ce soțul moașei (moșul) este consangvin, peste o generație, două sau mai multe, cu copilul moșit. Când moașa aparține aceleiași neam, prioritară se consideră legătura stabilită *prin moșie* (sistemul de înrudire *moș-moașă*), ca o consecință rezultată din vechea organizare a familiei. În cazul când moașa nu era din același neam, ea devenea, prin practicile rituale efectuate, ca și rudă, la fel ca soțul ei. În această situație este evidentă *înrudirea prin moșire*. Moașa numea pe femeia lăuză, cu care era sau nu rudă, „nepoată”, iar pe copil, „nepot”. Între familia lăuzei și familia moașei se stabilea o legătură cvasisimilară aceleia consangvine. Nepotul moșit îl numea pe soțul moașei *moș* sau *moșoi* (augmentativul trimite la calitatea de cel mai mare dintre moși). În felul acesta, moașa devine „rudă” cu tot satul, cu toată comunitatea respectivă.

Un aspect particular al înrudirii rituale *prin moșie* (sistemul *moș-moașă*) era, în satul tradițional românesc, încadrarea în spița de neam (și, implicit, în cultul strămoșilor) a copilului născut în afara căsătoriei (sau fără căsătorie). Aici intervin din nou *moșii*, de data aceasta legătura făcându-se doar cu cei materni. Absența spiței de neam patrilinear impunea ca încadrarea nou-născutului să se raporteze la seria de generații a grupului de rude matern. Caracterul special al împrejurării, conotată negativ de societatea tradițională, pentru că nu respectă normele impuse de tradiție, făcea necesar ca pe plan ceremonial să se efectueze rituri prealabile de apropiere de riturile și regulile în vigoare. Avea loc, mai întâi, o *nuntă magică* a fetei-mamă la pom (salcie, răchită), menită a o încadra ceremonial în grupul de neveste. Acest obicei arhaic a fost semnalat și descris în secolul al XIX-lea de Teofil Frâncu și George Candrea⁶, iar în secolul al XX-lea de Ion Chelcea, după informațiile culese în Caraș-Severin⁷. Spița de neam a mamei copilului o suplânește, în acest caz, pe cea patrilineară. Este vorba de una dintre cele mai vechi forme de înrudire rituală, cu repercusiuni în plan social și istoric, pe care etnologii clasici au numit-o *înrudire uterină*. Copilul născut în aceste circumstanțe, în care se încălcau riturile și regulile în vigoare, primea numele de botez al *moșului* sau al *moașei* materne. Sancțiunea în plan ritual și social se făcea prin sistemul de denotație prin poreclă (devenită, peste generații, nume de familie): Florea, Florean, Buruiană, Fochi, Bitang, Ilegitimu.

Un alt aspect al înrudirii rituale *prin moșie* se încadrează în sistemul de relații stabilit prin *înfrățire* sau *însurățire*, sistem care se integrează riturilor de trecere (de vârstă). Este vorba de un tip special de înrudire, care a căpătat o pronunțată conotație economică, socială, adică ritul îmbracă, în acest caz, o formă de

⁶ *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia Modernă Luis, 1888.

⁷ *Obiceiuri în legătură cu viața omului în Pătaș și Borlovenii Vechi, Caraș*, în „Revista de folclor”, 1958, nr. 3, p. 55–82.

organizare economică, cu efecte patrimoniale. *Înfrățirea pe moșie* este, după definiția lui Romulus Vulcănescu⁸, o legătură „ce se stabilește între persoanele străine în cadrul unei comunități obștești prin munca în comun a pământului liber, sau aservit, în condițiile unei fraternități stabilite pe diferite căi”. Informații prețioase în această problemă de interdisciplinaritate găsim și în alte lucrări⁹. De pildă, în lucrarea lui I. Minea și L. T. Boga¹⁰ sunt citate documente care atestă faptul că se înfrățeau ritual nu numai străini între ei, cum spune Romulus Vulcănescu, în lucrarea citată, ci și rudele între ele, ritul fiind garanția perpetuării unor astfel de jurăminte și angajamente peste generații. Aceste aspecte sunt discutate și de Petru Caraman¹¹, care observa că tipul de înrudire la care ne referim, cu un puternic caracter religios și economic, face armonie perfectă cu vechiul tip ritual de esență magică prin excelență. În Muntenia și Oltenia, arată P. Caraman, *înfrățirea pe moșie* se celebra în biserică, *pe cruce și pe evanghelie*, după ce, în prealabil, jurămintele rituale ale fraților de cruce se făcuseră *pe pâine și pe sare*. Prin acest tip de *înfrățire pe moșie*, frații de cruce dobândeau fiecare asupra averii celuilalt drepturi egale, ba, uneori, mai mari decât fiii sau frații naturali. „Era mai aproape fântatul decât fratele”, spunea un informator din Lăpușul Românesc, citat de N. Constantinescu în lucrarea la care am făcut referire. V. Scurtu, analizând termenii de înrudire în limba română, observă că „Dreptul și datoriile ce au frații și surorile adevărate, tot acel drept și datorii aveau frații și surorile de cruce”¹². La aceste reglementări rituale, cu valoare juridică și socială, se referă și Gh. Cronț, în lucrarea sa din 1969¹³, ca și sociologul H. H. Stahl, într-o lucrare din același an¹⁴. H. H. Stahl insistă asupra fenomenului social al transformării acestui obicei ritual într-o modalitate de acaparare de proprietăți: „Devenant frère ayez l'un des membres de la communauté paysanne, les seigneurs acquéraient les mêmes droits que les autres membres de la communauté, entre autres, celui d'acheter les propriétés locales mises en vente. Ils accaparaient, ainsi, les terres de l'intérieur”¹⁵.

Printre variantele de înrudiri rituale ale tipului *înfrățirea pe moșie* era *nășia de moșie* sau *cuscria de moșie*, având ca scop păstrarea sau transmiterea proprietății, mai ales când nu existau urmași (moștenitori) de drept. În felul acesta, *moșia* se

⁸ *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei Române, 1970, p. 79.

⁹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, Paris-București, 1930, p. 93, 97; I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Contribuțiuni la istoria vechiului drept în Țara Românească*, Iași, vol. I-II, 1933-1935.

¹⁰ Vezi nota 9.

¹¹ *Înfrățirea rituală la popoarele sud-estului european și originea ei traco-ilirică*, în vol. „Studii de folclor”, III, București, 1995, p. 214 și urm.

¹² *Termeni de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1966, p. 122.

¹³ *Instituții medievale românești. Înfrățirea pe moșie. Jurătorii*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 40 și urm.

¹⁴ *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest-Paris, 1969.

¹⁵ *Ibidem*.

păstra în familie și se transmitea (se moștenea) conform cu drepturile de moștenire ale fraților adevărați.

Frăția de moșie, sistem de înrudire rituală cu valoare de reglementare juridică, asigura conservarea proprietății familiale (*a moșiei*) și contribuția la întărirea grupului familial al comunității respective. Etnologii notează și în zilele noastre conservarea unor asemenea practici rituale în zone arhaice precum Bucovina, Chioar, Lăpuș, Buzău, Ilfov etc., ceea ce demonstrează că *înfrățirea rituală* s-a practicat pe aproape tot teritoriul românesc¹⁶.

Studiul nostru se oprește, deocamdată, doar la aceste forme arhaice de înrudiri rituale, cu importante repercusiuni sociale, istorice asupra neamului, urmând să continuăm, într-o viitoare cercetare, cu „nășia rituală”, formă de înrudire spirituală paralelă cu înrudirea de sânge, pe care o completează și căreia îi adaugă pecetea rituală a mentalității poporului respectiv.

LA LIGNÉE RITUELLE

RÉSUMÉ

Le problème ci-traité fait recours à l'interdisciplinarité pour analyser un des composants les plus importants de la culture traditionnelle roumaine, celui concernant les relations de parenté.

Dans la littérature internationale spécialisée, on traite ce problème dans une sous-discipline: la *kinship*, proposée dès 1967 par Robin Fox, anthropologue américain, et qui s'est imposée depuis. Jacques Le Goff remarquait, à son tour, que «l'étude ethnologique de la lignée, de la grande famille, aussi bien que de celle restreinte, doit renouveler les fondements des études comparatives entre aujourd'hui et hier, entre l'Europe et les autres continents». La lignée rituelle «est celle qui, à travers les pratiques rituelles archaïques, bien établies par la tradition au cours des temps, coexiste avec la lignée établie par consanguinité et la complète».

L'auteur discute, en ce sens, des anciens rites de dénomination qui créaient des relations de parenté par le système de parenté rituelle (aussi nommée parenté spirituelle). On inclut dans ce système les notions de *moș-moașă*, comme représentants vivants des ancêtres de la lignée. Par le processus nommé «moșire», «moașa de neam» s'apparente pratiquement au village tout entier, si bien qu'elle appelle les femmes qui viennent d'accoucher «petites-filles» et les nouveau-nés «petits-fils». Ces derniers auront des obligations rituelles à son égard: à l'occasion des grandes fêtes (Noël, Pâques), ils devront la visiter et lui apporter des cadeaux.

Une autre forme de parenté spirituelle est celle que H. H. Stahl nommait «parenté spirituelle avec le parrain» (les parrains de baptême et de mariage, comme parents spirituels de l'enfant, puis des jeunes mariés).

Pour finir, un autre mode de parenté rituelle analysé par l'auteur est celui par fraternisation («frères de croix» et «sœurs de croix»).

Dans une société traditionnelle, le problème a des répercussions sociales, historiques et culturelles.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

¹⁶ Vezi vol. *Grăul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, Casa Județeană a Creației Populare, Baia Mare, 1983.